

Giriş

Hz. Peygamber hayatta iken, hükümlerin ilk kaynağı Kur'ân idi. Kur'ân'da hakkında hüküm bulunmayan yeni bir olayla karşılaşıldığında;

- Ya Hz. Peygamber, ahkâm ayetlerinden yeni bir ayeti Müslümanlara okurdu,
- Ya da Sünnet çerçevesine giren, Hz. Peygamber'in o konuda hüküm vermesi söz konusu olurdu.

Ancak, Sünnet'te yer alan hükümlerin, Kur'ân'da yer alan hükümleri te'yd etme ve açıklama niteliğinde olduğu unutulmamalıdır.

Bu yönüyle de Sünnet, İslâm Hukukunun ikinci kaynağı olmaktadır.

Hz. Peygamber bazen, kendi huzurunda da olsa, bazı problemlerin çözümünü sahabeden birine havale ederdi. Nitekim bir defasında Amr b. el-Âs'a: "Şu iki kişi arasındaki davaya bak ve hüküm ver" dediğinde, Amr b. el-Âs: "Sen yanımdayken ben mi hüküm vereceğim?" dediğinde, Hz. Peygamber: "Evet, icthâd eder de isabet edersen sana on sevap, icthâdında yanılırsan bir sevap vardır" buyurmuştur.

Bir defasında da Muâz b. Cebel'i Yemen'e kadı olarak gönderdiğinde, ona sırasıyla;

- a. Varsa Kur'ân'da yer alan hükümlerle hükmetmesini,
- b. Kur'ân'da o konuda nass yoksa Hz. Peygamber'in Sünnet'i ile hükmetmesini,
- c. Sünnet'te de o konu ile ilgili nass yoksa icthâd etmesini emretmiştir.

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber, bizzat kendisi icthâd Kur'ân ve Sünnet'ten sonra üçüncü kaynak olarak kabul etmiş ve icthâd yapmaları için sahabileri teşvik etmiştir.

Hz. Peygamber, bizzat kendisi icthâd Kur'ân ve Sünnet'ten sonra üçüncü kaynak olarak kabul etmiş ve icthâd yapmaları için sahabileri teşvik etmiştir.

Hz. Peygamber vefat edince, Hz. Peygamber'in vefatı, icthâd yapılacak olayların çoğalmasının sebeplerinden birini oluşturmuştur. Zira yeni karşılaşılan olaylarla ilgili hükümler hakkında artık Hz. Peygamber'e müracaat etme imkânı kalmamıştı. Bu sebeple Hz. Peygamber'in vefatından sonra icthâd, İslâm hukukunun kaynağı olması açısından önemli bir yer kazanmıştır. Ancak, icthâd ilk zamanlarda istişarî bir nitelikte gerçekleşiyordu. İlk iki halife Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, Medine'de bulunan sahabeyi topluyor, yapılan istişare sonucunda herhangi bir görüş üzerinde sahabenin icmâ'ı/görüş birliği gerçekleşiyordu. Görüşlerin bu şekilde ortaya çıkmasına da icmâ' adı veriliyordu. Görüldüğü gibi, sahabe de icmâ'ı İslâm hukukunun kaynaklarından biri olarak kabul etmiştir. Sahabenin icmâ'ının ümmeti bağlayıcı olduğu kabul edilmiştir. "وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصَلِّهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا / Kendisi için doğru yol belli olduktan sonra, kim Peygamber'e karşı çıkar ve müminlerin yolundan başka bir yola giderse, onu o yönde bırakırız ve cehenneme sokarız; o ne kötü bir yerdir." (4. Nisâ, 115.) âyeti ile Hz. Peygamber'in: "Ümmetim hata üzerine birleşmez" hadisi de buna delil olarak gösterilmektedir.

Sahabe, Kur'ân'da ve Sünnet'te hakkında nass bulamadıkları bir konu ile karşılaştıklarında ictihâda başvuruyorlardı. İctihâdı "re'y" diye de isimlendiriyorlardı. Hz. Ebû Bekir, bir konuda Kur'ân'da bir nass/hüküm, insanların o konuda bildikleri bir Sünnet de yoksa, ictihada başvuruyordu. Hz. Ömer de böyle yapmak suretiyle aynı yolu izledi. Nitekim Hz. Ömer, Şurayh'ı Kûfe'ye kadı olarak tayin ettiği zaman, ona: "Hakkında Kur'ân'da açık bir hüküm bulduğun konuyu kimseye sorma. Ancak Kur'ân'da açık bir hüküm bulmadığın konuda Hz. Peygamber'in Sünnet'ine uy. Hz. Peygamber'in Sünnet'inde de açık bir hüküm bulamazsan, o takdirde kendi görüşünle (re'yinle) ictihâd et" dediği nakledilmektedir.

Hz. Ömer de, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye yazdığı mektupta şöyle demektedir: "Hakkında Kur'ân'da ve Sünnet'te hüküm bulunmayan tereddüt ettiğin bir konuda inceden inceye düşün. Örneklerini ve benzerlerini iyice araştır ve incele. Ondan sonra karşılaştığın ve hakkında tereddüt ettiğin konuyu benzerlerine kıyâs et."

Sahabîler, ictihâd ve re'yi kabul etmelerine rağmen ictihâda dayanılarak hüküm verilmesini pek hoş karşılamıyorlardı. Bunun başlıca iki önemli sebebi vardı:

1. İnsanların ilim sahibi olmadan İslâm hukuku ile ilgili konularda söz söylemeye cür'et etmelerinden korkuyorlardı.
2. Bu sebeple de bu insanların dine, dinden olmayan şeyleri de sokmalarından endişe ediyorlardı.

Sahabîlerin hoş karşılamadıkları ictihâd, onların uyguladıkları ictihâd (re'y) değil, Kitâb ve Sünnet'e dayanmaksızın insanların kendi arzu ve heveslerine uyarak yaptıkları ictihâdlardır. İstenen ve arzulanan ictihâd ise Hz. Ömer'in kâdısına "Örnekleri ve benzerlerini iyice araştır ve incele. Ondan sonra hakkında tereddüt ettiğin konuyu benzerlerine kıyâs et" şeklinde açıkladığı ictihâddır.

Sahabîler, yaptıkları ictihâdlarla belirlenmiş ve yerleşmiş kurallara ya da belirli ölçülere dayanmıyorlardı. Onların bu konuda tek dayandıkları şey, Allah Rasûlüne talebelik ettikleri yirmi küsur yıl süresince gördükleri, anladıkları ve İslâm'ın ruhundan hissettiklerinden ruhlarına yerleşen şu temel ilkelerdi:

"İslâm'ın amacı, insanların yararlarına olan şeylerin gerçekleştirilmesidir. Nerede insanların yararına olan bir şey varsa işte o Allah'ın koyduğu hukuk sisteminin ta kendisidir."

Sahabede oluşan bu İslâm hukukunun ruhunu kavrama özelliği, Hz. Peygamber ile çok beraber olup O'nun eğitim-öğretiminden yararlanmalarında, Kur'ân'ın indiği asırda nüzul ortamında yaşamaları, ayetlerin iniş sebeplerini (esbâb-ı nüzûl) çok iyi bilmelerinde yatar. Bu özellikler, onlarda İslâm hukukunun sırlarını, inceliklerini anlama konusunda özel bir yetenek oluşturmuştur. Daha sonra gelenlerde bu özelliği bulmak çok zordur.

Sahabîlerin hoş karşılamadıkları ictihâd, onların uyguladıkları ictihâd (re'y) değil, Kitâb ve Sünnet'e dayanmaksızın insanların kendi arzu ve heveslerine uyarak yaptıkları ictihâddır.

Sahabîlerden sonra ictihâd, sahabîler dönemindeki gibi devam edip gelişmedi. İslâm hukuku ile ilgili incelikleri anlamak için çeşitli metotlar

oluşturdu. Müctehidlerin, yaşadıkları sosyal-kültürel çevreden çok ileri derecede etkilenmeleri sonucu, farklı metotlar ve birbirinden değişik araçlar oluştu. Kur'an'ın indiği asır ile müctehidin yaşadığı asır arasındaki zamanın fazla olması, İslâm hukuku hükümleri hakkındaki ilmî tartışmaların şiddetlenmesi sonucunu doğurdu. Bu sebeple, ictihâd ehliyetini haiz olan insanlar, yaptıkları ictihâdlarında kendi arzu ve isteklerine uydukları şekilde bir ithama maruz kalmamak ve tartışmalarının ilmî bir şekilde sürdürülmesi için bazı temel kurallar koydular. Bunun sonucunda daha sonra Usûlü'l-Fıkıh diye isimlendirdikleri bir ilim doğdu.

Kitâb/الكتاب (Kur'an/القرآن)

Kur'an'ın ifadesinde kendisine özgü bir üslubu vardır. Bu özel üslup iyi bilinmezse Kur'an ayetlerinin anlaşılmasında çok defa hataya düşülür. Âyetlerin birbirleriyle (bütünlük, siyak-sibak) ilişkisi de kavranılamaz.

Kur'an çağrısının temelinde yatan esas, toplumun gereği gibi yüksek ahlakî değerlerle ıslah edilmesidir. Bu ıslah, inanç, görev ve sorumluluklar, ahlak ve hukuk alanlarının tamamını kapsar. Kur'an'ın ifade ve üslubunun, belli bir alanda yazılmış ilmî bir kitabın üslubuna benzememesi doğaldır.

Kur'an'ın konusu sadece inanç esasları olmadığı için, inanç esaslarını açıklarken akâid kitaplarında olduğu gibi bir üslup kullanmaz. Kur'an'ın amacı, insanlara sadece dinî görev ve sorumluluklarını öğretmek de değildir. Kur'an sadece ahlâk esaslarından söz etmediği gibi, sadece hukuk ile ilgili konuları da ele almaz. Ancak bütün bu konularla ilgili temel ilkeleri belirler. Toplumun her alanı ile ilgili esas ve kuralları koyan Kur'an incelenirken, sure ve ayetlerin verdiği mesajlar bu bütünlük içerisinde değerlendirilmelidir.

Ahkâm Âyetleri ve Kur'an

İslâm hukukunun ilk ve asıl kaynağı Kur'an'dır. İslâm hukukuna kaynak olması bakımından Kur'an'ın dışındakiler, Kur'an'ın hükümlerini ve ilkelerini esas alan ve Kur'an'ın ruhundan yararlanan kaynaklardır. Bu sebeple, Kur'an'da yer alan hükümlerin çoğu genel hükümler ve kurallardır. Yargı alanında bu temel ilke ve kuralları göz önünde tutmak gerektiği gibi, ictihâd alanında da bu temel ilke ve kuralları esas almak zorunludur.

Kur'an'da yer alan ahkâm ayetlerinin genel hükümler ve kurallar koyması, bu ayetlerin Hz. Peygamber tarafından nasıl açıklandığının iyi bilinmesini ve bu ayetlerle ilgili görüşlerinin alınmasını gerektirir. Zira Allah Kur'an'da: “...*وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ...*” (16. Nahl, 44.) buyurmuştur.

Bu sebeple ki, Hz. Peygamber'in konu hakkındaki açıklamaları (Sünnet) olmasa Kur'an'da yer alan hükümleri anlayamaz ve uygulayamazdık. Namazların vakitleri ile rekâtlarının sayısı, zekâtın miktarı ve haccın menâsiki bunun açık örnekleridir.

Kur'an'da yer alan hükümlerin çoğu genel hükümler ve kurallardır.

Allah, bir anlaşmazlık söz konusu olduğunda Allah'ın kitabına ve Peygamberinin Sünnet'ine başvurmamızı bize emrediyor:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا / *Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -*

Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve Râsul'e götürün; bu hem hayırlı hem de netice bakımından daha güzeldir. ” (4. Nisâ, 59.) “ **فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا أُنزِلْنَا إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُن لِّلْخَافَتِينَ حَٰصِمًا** *Ey Muhammed! Doğrusu, insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği gibi hükmedesin diye Kitâb'ı sana hak olarak indirdik.*” (4. Nisâ, 105.) Görüldüğü gibi Sünnet, Kur'ân'ın hemen yanında yer almaktadır. Sünnet, Kur'ân'ın muhtasarını geniş bir şekilde ele alır. Mücmelini ayrıntılarıyla belirtir, müşkil olanlarını açıklar.

Sünnet'in, Kur'ân'ı bu açıklayıcı öneminden dolayı hadis âlimleri Hz. Peygamber'in hadislerini korumaya ve tedvine büyük bir önem göstermişlerdir. Sahabîler, Hz. Peygamber'in sözlerini, yemesi, içmesi, uykusu, oturması, kalkmasına varıncaya kadar bütün fiillerini nakletmişlerdir. Daha sonra gelen âlimler, Hz. Peygamber'in hadislerini musannef, müsned ve sünen türü eserlerinde toplamışlardır.

Musannefleri ile meşhur olan âlimlerden bazıları şunlardır:

- Mekke'de Abdülmelik b. Cüreyc (ö. 150 h./767 m.)
 - Medine'de Muhammed b. İshâk (ö. 151 h./768 m.); Mâlik b. Enes (179/795)
 - Kûfe'de Süfyân es-Sevrî (ö. 161 h./777 m.)
 - Basra'da Hammâd b. Seleme (ö. 176 h./792 m.); er-Rabî' b. Sabîh (190/805); Sa'îd b. Ebî Arûbe (ö. 156 h./772 m.)
 - Mısır'da Evzâî (158/774; Leys b. Sa'd (ö. 175 h./791 m.)
 - Horasan'da Abdullah b. Mubârek (ö. 181 h./797 m.).
- Ayrıca Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211 h./826 m.) ve İbn Ebî Şeybe (235/849) de “el-Musannef” adlı eserleri ile meşhurdur.

Râvîlere göre düzenlenmiş hadis mecmuaları (müsned) ile meşhur olan bazı âlimler şunlardır:

- Ebû Dâvud et-Tayâlisî (ö. 204 h./819 m.) “Müsned”
- İmâm Ahmed b. Hanbel (ö. 241 h./855 m.) “Müsned”
- Bakî b. Muhalled (ö. 276 h./889 m.) “Müsned”.

Fıkıh bâblarına göre telif edilmiş hadis mecmuaları (sünen) ile meşhur olan bazı âlimler şunlardır:

- Ebû Dâvûd b. el-Eş'as es-Sicistânî (ö. 273 h./886 m.), “es-Sunen”
- İbn Mâce Muhammed b. Yezîd (ö. 273 h./886 m.), “es-Sunen”
- et-Tirmizî Muhammed b. İsâ (ö. 303 h./915 m.), “es-Sunen”.

Kur'ân'da Belirtilen Hükümün Kaynakları

Kur'ân'ın belirttiği ilk hüküm ve hukuk kaynağı Kur'ân ayetleridir.

Kur'ân'ın belirttiği ikinci kaynak ise, Hz. Peygamber'in Sünnet'idir.

Kur'ân'da bu husus şöyle dile getirilmektedir: “... مَا أَقَاءَ اللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ مِنْ ... أَهْلِ الْقُرَىٰ وَمَا أَتَاكُمْ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ /...Peygamber size ne verirse onu alın, sizi neden menederse ondan geri durun; Allah'tan sakının.” (59. Haşr, 7.)

Kur'ân, Sünnet'i hüküm ve hukukun ikinci kaynağı olarak kabul ettiğine göre, Sünnet'in kaynak olarak kabul ettiği icmâ' ve ictihâdî da kaynak olarak kabul ediyordur demektir.

Kur'ân'ın:

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنَ لِلْخَائِنِينَ
حَصِيمًا/Ey Muhammed! Doğrusu, insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği
gibi hükmedesin diye Kitâb'ı sana hak olarak indirdik.” (4. Nisâ, 105.)
ayetini, Kur'ân'ın re'y ve ictihâdî kabul ettiğine delil olarak gören
fukahâ/İslâm hukukçuları, re'y ve ictihâdın da hüküm verme ve hukuk
konusunda diğer kaynaklar gibi bir kaynak olduğunu ileri sürerler.

Öte yandan İslâm hukukçuları Kur'ân'ın: “وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ
لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصَلِّهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ
مَصِيرًا/Doğru yol kendisine apaçık belli olduktan sonra, Peygamberden
ayrılıp, inananların yolundan başkasına uyan kimseyi, döndüğü yöne
döndürür ve onu cehenneme sokarız.” (4. Nisâ, 115.) âyetini de Kur'ân'ın
Sünnet ve icmâ'ı hukukun kaynağı olarak gördüğüne delil olarak
göstermektedirler.

Bazı İslâm hukukçuları ise, Kur'ân'daki “خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ
الْجَاهِلِينَ/Sen af yolunu tut, bağışla, uygun olanı/örfü emret, bilgisizlere
aldırış etme.” (7. A'râf, 199.) âyetini delil olarak gösterip, Kur'ân'ın örfü de
hukukun kaynaklarından biri olarak kabul ettiği görüşündedirler.

İslâm hukukçularının çoğu örfü İslâm Hukukunun beşinci kaynağı olarak
kabul etmemişlerdir. Zira örf ve adetler, toplumun kabul ettiği “kamu yararı”
dediğimiz menfaatlerdir. İslâm hukuku, hükümlerini zaten “maslahat”
dediğimiz kamu yararını göz önünde tutarak oluşturmuştur. İslâm hukukunun
dört kaynağı Kur'ân, Sünnet, icmâ' ve ictihâda göre hükümler vazedilirken,
toplumun örf ve adetlerinin Kur'ân'ın koyduğu temel ilkelere aykırı
olmaması şartıyla göz önünde tutulması hukukî bir zorunluluktur.

Toplumun örf ve adetleri, hükümler vazedilirken/konulurken göz önünde
tutulmazsa, hem hükümler vazedilirken gözetilmesi gereken maslahatların
göz ardı edilmesi hem de güç yetirilemeyecek hükümlerin insanlara
yüklenmesi söz konusu olacaktır. Böyle bir anlayış, İslâm hukukunun ruhuna
aykırıdır. Bu bağlamda örf, kaynakları Kur'ân, Sünnet, icmâ' ve ictihâddan
oluşan İslâm hukukunun ruhunda gizlidir. Yoksa örf, İslâm hukukunun başlı
başına bir kaynağı olma niteliği taşımamaktadır. Ancak İslâm hukuku, faizin
haram olması gibi Kur'ân'ın temel bir ilkesi ile çatışmadığı, ya da batıl
yoldan malların yenmesinin helal olmaması gibi hukukî bir esasla
çatışmadığı sürece örfü diğer kaynaklar gibi bir kaynak olarak kabul
etmektedir. Örneğin, ağaçlardaki meyvaların iyice belirmeden satılması İslâm
hukukunda yasaklanmıştır. İslâm gelmeden önce böyle bir alım-satım
sözleşmesi Araplar arasında örf halini almıştı. İslâm böyle bir alım-satım
sözleşmesini yasaklamıştır.

Sünnet/السنة

Sünnet, “gidilecek yol” anlamına gelen “سنن/s.n.n.” kökünden türetilmiştir.
Sünnet de Kur'ân'ı açıkladığı için bu isimle isimlendirilmiştir.

Sünnet, terim olarak Hz. Peygamber'in Kur'ân dışındaki söz, fiil ve
ikrarlarına verilen addır. Tarifinden anlaşılacağı gibi, Sünnet üç çeşittir:

1. **Kavfi Sünnet/السنة القولية:** Hz. Peygamber'in söylediği sözlerdir.